

ТЕРГОВНИ ТЎЛА, ҲАР ТОМОНЛАМА ВА ҲОЛИСОНА ОЛИБ БОРИЛИШНИ ТАЪМИНЛАШ

Исаков Авазбек Абдурахманович

Ўзбекистон Республикаси ИИВ масъул ходими

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15966663>

Аннотация: Ушбу мақолада жиноят ишлари бўйича тергов жараёнида тўла, ҳар томонлама ва ҳолисона ёндошув принципларининг аҳамияти, уларни амалга оширишда юзага келадиган муаммолар, Ўзбекистон Республикасидаги амалдаги ҳолат ва уларнинг ҳуқуқий ечимлари таҳлил қилинади. Халқаро тажрибалар билан таққослаб, миллий амалиётдаги камчиликлар ва уларни бартараф этиш йўллари кўрсатилади. Шу билан бирга, мақолада илмий таклиф ва тавсиялар ҳам баён қилинган.

Калит сўзлар: Тергов, ҳар томонлама ёндошув, ҳолисоналик, қонун устуворлиги, ҳуқуқий кафолатлар, Ўзбекистон, инсон ҳуқуқлари.

Ҳуқуқий давлат барпо этишда жиноят ишларини холис ва адолатли тергов қилиш муҳим ўрин тутди. Чунки тергов жараёнида жиноят содир этилган ёки этилмаганлиги, шахсинг айбдор ё айбсизлиги ҳақида асосий далиллар йиғилади ва баҳоланади. Ўзбекистонда сўнгги йилларда жиноят процессуал соҳада ислохотлар амалга оширилмоқда. Бироқ, амалиётда турли муаммолар сақланиб қолмоқда ва уларни бартараф этиш муҳим вазифа ҳисобланади.

Тергов жараёнида тўла, ҳар томонлама ва ҳолисона ёндошувнинг ҳуқуқий асослари

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва Жиноят-процессуал кодекси тергов жараёнида тўлиқ, ҳар томонлама ва ҳолис ёндошувни талаб қилади. 22-моддага кўра, ҳар бир ҳолат ҳар томонлама ва ҳолис равишда текширилиши шарт. Бу ҳуқуқий асослар инсон ҳуқуқларини таъминлаш ва суд адолатини амалга оширишда муҳим ўрин тутди.

Ўзбекистондаги амалий муаммолар

Айрим ҳолларда далиллар етарлича йиғилмайди, адвокатларнинг иштироки чекланади, ёки ташқи таъсирлар ортидан ҳолисоналик бузилади. 2023 йилда қайд этилган текширувлар шуни кўрсатдики, кўп ҳолларда ишлар далиллар етишмаслиги ёки процессуал қонун бузилиши сабабли суддан қайтарилган.

Халқаро тажриба ва қиёсий таҳлил

Германия ва АҚШ каби давлатларда тергов жараёнида ҳолисоналик ва жамоатчилик назорати юқори даражада таъминланган. Қозоғистонда ҳам

сўнги ислохотлар натижасида электрон мониторинг тизимлари жорий қилинди ва адвокатларнинг ҳуқуқлари мустаҳкамланди.

Тергов жараёнини такомиллаштириш бўйича таклифлар

Жинойят ишлари бўйича тергов жараёнида тўла, ҳар томонлама ва ҳолисона ёндашувни таъминлаш учун қатор ислохотларни амалга ошириш талаб этилади. Шу асосда қуйидаги таклифлар илгари сурилади:

Биринчидан, Терговчиларнинг малакасини ошириш ва доимий қайта тайёрлаш тизимини жорий этиш.

Ҳозирги кунда терговчилар учун малака ошириш курслари мавжуд бўлса-да, уларнинг самарадорлиги юқори эмас. Терговчилар замонавий тергов методларини, психологик ёндошувларни, халқаро стандартларни ўрганиши ва амалиётда қўллаши шарт.

Иккинчидан, Адвокатлар иштирокини тўлиқ таъминлаш ва уларнинг процессуал ҳуқуқларини кенгайтириш.

Адвокатлар иштирокининг эркинлиги таъминланса, далилларни ёпиқ ҳолда йиғиш ҳолатлари камаяди. Бу ҳолислик ва адолат принципларини кучайтиради.

Учунчидан, Электрон кузатув ва мониторинг тизимларини кенг жорий этиш.

Ҳар бир тергов ҳаракати (сўроқ, қараш, экспертиза тайинлаш ва ҳ.к.) махсус электрон платформада қайд этилиб, назорат органлари ва жамоатчиликка очиқ қилинади.

Тўртинчидан, Жамоатчилик назоратини институционал шаклда йўлга қўйиш.

Тергов жараёнида инсон ҳуқуқлари ташкилотлари, адвокатлар коллегиялари ва ОАВ вакилларини жалб қилиш, уларнинг баҳолаш механизмларини шакллантириш зарур.

Бешинчидан, Тергов органларининг мустақиллигини мустаҳкамлаш.

Айрим ҳолларда ижро ҳокимияти ёки бошқа манфаатдор шахсларнинг таъсири сезилади. Шу боис, тергов органларини мустақил молиялаштириш, кадрларни танлаш ва лавозимларга тайинлаш жараёнларида шаффофликни таъминлаш лозим.

Олтинчидан, Фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш.

Жамоатчиликнинг ҳуқуқий билимли бўлиши уларнинг ўз ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш имкониятларини кенгайтиради. Масалан, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига ишонч телефонлари, оммавий

маърузалар ва онлайн ҳуқуқий маслаҳат платформаларини кенгайтириш орқали аҳоли ўртасида ҳуқуқий онгни юксалтириш мумкин.

Еттинчидан, Ички назорат ва аудит тизимини такомиллаштириш.

Тергов жараёнининг ҳар бир босқичида махсус ички назорат ва аудит тузилмалари орқали текширишлар ўтказиш, ҳисобот бериш тизимини автоматлаштириш зарур.

Саккизинчидан, Халқаро ҳамкорликни ривожлантириш.

Хорижий давлатларнинг илғор тажрибаларини ўрганиш ва улар билан амалий тажриба алмашиш орқали миллий тергов тизимини такомиллаштириш мумкин.

Тўққизинчидан, Қонунчилик базасини янгилаш ва такомиллаштириш.

Жиноят-процессуал кодексни халқаро стандартларга мувофиқлаштириш, айниқса, далилларни йиғиш, экспертиза тайинлаш ва қамоққа олиш билан боғлиқ нормаларни қайта кўриб чиқиш лозим.

Ўнинчидан, Суд-тергов органлари ўртасида ўзаро алоқа ва мувофиқликни кучайтириш.

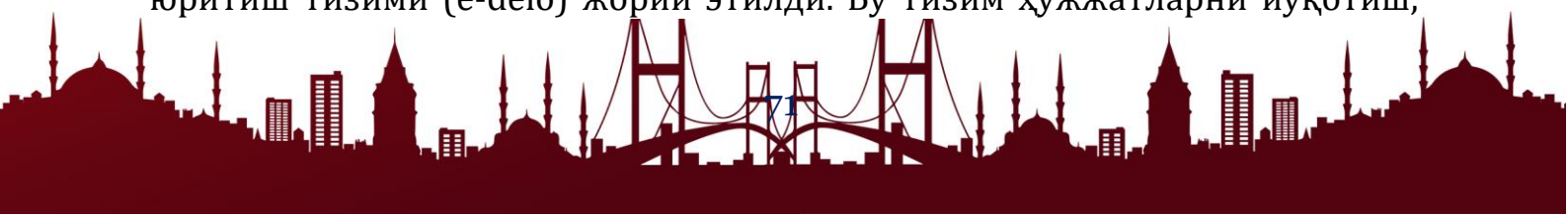
Ҳар бир тергов иши бўйича суд ва прокуратура органлари билан яқин ҳамкорлик қилиш, уларнинг тавсиялари ва огоҳлантиришларини амалий жараёнга интеграция қилиш муҳим ҳисобланади.

Ўзбекистон мисолида амалий натижалар

Ўзбекистон Республикасида жиноят ишлари бўйича тергов жараёнини тўла, ҳар томонлама ва ҳолисона ташкил этиш бўйича сўнгги йилларда амалга оширилган ишлар салмоқли натижалар бермоқда. Хусусан, 2017–2024 йиллар давомида суд-ҳуқуқ соҳасида ислохотларни чуқурлаштириш, инсон ҳуқуқларини таъминлашга қаратилган қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди.

2020 йилда жиноят ишларини тергов қилишда электрон протокол ва видеозапись жорий этилди, бу эса тергов жараёнининг шаффофлигини таъминлашга хизмат қилмоқда. Шу билан бирга, айбсизлик презумпцияси принципи амалиётда мустаҳкамланмоқда — 2022 йилда 700 дан зиёд шахс тергов жараёнида айбсиз деб топилиб, ишлари тугатилган.

2023 йилда Президент ташаббуси билан Инсон ҳуқуқлари соҳасида миллий стратегия қабул қилинди. Унга мувофиқ, ички ишлар ва прокуратура органларидаги терговчилар малака ошириш курсларига жалб этилди. МДХ давлатлари орасида илк бор электрон жиноят ишларини юритиш тизими (e-del) жорий этилди. Бу тизим ҳужжатларни йўқотиш,

сунъий чўзиш, ёлғон маълумотларни киритиш ҳолатларини кескин камайтиришга хизмат қилди.

Шунингдек, 2024 йилда амалга оширилган мониторинг натижаларига кўра, тергов жараёнида адвокат иштирок этган ишларда процессуал қонунбузарлик ҳолатлари 35% га камайган. Бу эса адвокатларнинг тўлиқ ва фаол иштирокини таъминлаш муҳимлигини яна бир бор тасдиқлайди.

Бир нечта йирик ишларда жамоатчилик назорати ташкил қилинди. Масалан, 2023 йилда Андижон вилоятидаги катта жиноят иши бўйича суд тергови онлайн намойиш қилинди, вакиллар иштирокида шаффоф муҳокама ўтказилди.

Шу каби мисоллардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Ўзбекистонда тергов жараёнида тўла, ҳар томонлама ва ҳолисона ёндашувни таъминлаш бўйича дастлабки қадамлар босилган. Бироқ, бу соҳадаги тизимли муаммоларни бартараф этиш учун ислоҳотларни давом эттириш талаб этилади. Хусусан, терговчиларнинг мустақиллиги, ички назорат тизимини кучайтириш, жамоатчиликнинг ролини ошириш ва рақамли технологиялардан янада кенгроқ фойдаланиш лозим.

Хулоса

Жиноят ишлари бўйича тергов жараёни — ҳуқуқий давлат ва жамиятнинг адолатга бўлган ишончини таъминловчи асосий мезонлардан биридир. Терговнинг тўла, ҳар томонлама ва ҳолисона олиб борилиши нафақат қонун устуворлигини таъминлайди, балки инсон ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилишда муҳим аҳамиятга эгадир.

Мақолада таҳлил қилинганидек, Ўзбекистон Республикасида тергов жараёнини такомиллаштириш бўйича қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Шу билан бирга, амалиётда ҳали ҳам адвокатлар иштироки чекланиши, далилларни йиғишда яқка ёндошув, процессуал қонун бузилишлари каби муаммолар мавжуд. Бу муаммоларни бартараф этиш учун халқаро тажрибадан фойдаланиш, қонунчиликни такомиллаштириш, электрон назорат ва мониторинг тизимларини жорий этиш, малака ошириш тизимини кучайтириш зарур.

Ҳозирги кунда глобал миқёсда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича халқаро стандартларга мослашиш ҳам долзарб аҳамиятга эга. Ўзбекистонда жорий этилган ислоҳотлар — суд-тергов органларининг мустақиллигини таъминлаш, жамоатчилик назоратини кучайтириш, шаффофликни ошириш — қўллаб-қувватлашга лойиқ. Шунингдек, келгусида профилактик тадбирларни кучайтириш, профилактика

инспекторлари билан ҳамкорликни мустаҳкамлаш ва аҳолида ҳуқуқий онгни юксалтириш ҳам кутилган самараларни беришга ёрдам беради

Хулоса қилиб айтганда, тергов жараёнида тўла, ҳар томонлама ва ҳолисона ёндошув принципларини амалга ошириш фақатгина қонунчилик ислоҳотлари орқали эмас, балки амалий тадбирлар, жамиятнинг ҳуқуқий маданиятини ошириш ва давлат органларининг масъулиятини кучайтириш орқали ҳам таъминланади. Мақолада келтирилган таклиф ва тавсияларнинг ҳаётга татбиқ этилиши Ўзбекистонда ҳуқуқий давлатни мустаҳкамлаш ва инсон ҳуқуқларини тўлиқ таъминлашда муҳим қадам бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, 1992 йил.
2. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси, 1994 йил.
3. Европа инсон ҳуқуқлари конвенцияси, 1950 йил.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва қарорлари
5. Human Rights Watch ҳисоботлари, 2021–2023 йиллар.
6. Германия Федератив Республикаси қонунлари (StPO).
7. АҚШ Grand Jury тизими ҳақида таҳлилий мақолалар.
8. Қозоғистон Республикаси ислоҳотлари бўйича ҳисоботлар.
9. «Юрист» журнали, Меҳмонов М., 2022 йил.
10. Ўзбекистон Республикаси прокуратураси ҳисоботлари, 2023 йил.

